

toledano Ximénez de Rada, non disgiunto però da altre possibili influenze, quali il prologo del *Fuero general de Navarra* e, probabilmente, le cronache, oggi perdute, relative a San Victorián de Ribagorza, in questo testo citate chiaramente (cfr. p. 115). Per ciò che concerne questo capitolo dedicato alle fonti non si può non lodare la finezza delle argomentazioni dell'Ubieto anche in relazione alla possibilità che l'autore di questa *Crónica* non solo abbia utilizzato cronache che oggi non è possibile identificare con sicurezza, ma che abbia anche probabilmente copiato una precedente cronaca aragonese; e non si può non sottolineare l'opportunità di aver studiato i procedimenti che ispirarono l'ignoto autore della *Crónica de los estados peninsulares* nel riprodurre liberamente ed in vario modo passi della cronaca del Toledano, di modo che ne risulta che «la crónica demuestra que su autor la ordenó y pensó, refundiendo y ordenando al Toledano, viendo en su Historia no una enumeración de reinos y de reyes, sino un todo armónico» (p. 37).

All'Ubieto non è sfuggita la problematica inerente ai rapporti con la così detta *Crónica de San Juan de la Peña* e anche per questo spinoso problema le sue pagine appaiono sostenute da equilibrio ed obiettività. Si tratta quindi di un solido e sagace contributo agli studi storici, ai quali l'Ubieto ha dedicato altri e ben noti frutti della sua operosità.

Giuseppe E. SANSONE

Testi spagnoli del secolo XV°. A cura di G. M. BERTINI, con la collaborazione di R. RADICATI DI MARMORITO. Torino, Editore Gheroni, 1950. 188 pàgs.

El Prof. Giovanni M. Bertini ha aplegat en aquest volumet tres textos en llengua castellana, que atribueix al segle xv, amb la finalitat primordial de proporcionar material lèxic i sintàctic per a l'estudi històric d'aquella llengua en aquell període. Són: una versió castellana del *Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Llull, l'anònima *Lamentación de D. Alvaro de Luna* i el *Diálogo de Vita Beata* de Juan de Lucena. L'edició va precedida d'unes breus consideracions sobre la llengua del Quatre-cents — tinguda generalment com *de transició* al castellà clàssic, però que, opina, té prou mèrits per a ésser considerada com a posseïdora de característiques pròpies — i d'una notícia bibliogràfica de cada un dels textos que publica. Tots tres són donats amb puntuació i accentuació modernes. L'edició es clou amb un glossari que aplega els termes més característics dels textos editats.

La *Lamentación de D. Alvaro de Luna* fou publicada per primera vegada, incompleta, a la revista «El Bibliotecario y el Trovador Español», per Basilio Sebastián Castellanos, l'any 1841. L'edició actual és feta sobre el mateix ms. 6186 de la Biblioteca Nacional de Madrid que utilitzà Castellanos, confrontat, però, amb una còpia del segle XIX, de text més correcte, les anotacions marginals de la qual són donades en nota.

A. Paz y Melia publicà el *Diálogo de Vita Beata* dins el vol. XXIX de la col·lecció de la Sociedad de Bibliófilos Españoles. Aquesta edició essent avui gairebé intrombable i, per altra banda, la seva transcripció poc respectuosa amb l'original, el Prof. Bertini s'ha decidit a una nova reproducció més correcta del text, del mateix ms. 6728 de la Biblioteca Nacional de Madrid, l'únic existent d'aquesta obra.

La versió castellana del *Llibre d'Amic e Amat*, continguda al ms. 74 de la Biblioteca Nacional de Madrid, és l'únic text inèdit dels tres que componen el volum ressenyat. A part el seu interès lingüístic, al qual s'ha atès principalment per a la present edició, cal remarcar que en té així mateix per a l'estudi de la transmissió manuscrita del text. En efecte, es tracta de la més antiga versió en llengua castellana coneguda fins ara d'aquesta obra lulliana. Ja ho feia remarcar el seu descobridor i actual editor en un article publicat fa anys,¹ on passava revista a totes les versions conegudes en aquella llengua. En l'estudi introductori de la present edició no afegeix res a les conclusions a què arribava en l'article citat. El manuscrit essent datat l'any 1525, Mn. Bertini suposa, sense endinsar-se en la investigació de les seves fonts, que la traducció castellana pot remuntar-se a la segona meitat del segle xv, i remarca, sense explicar-ne el motiu, que l'anònim traductor deixà sense traslladar un bon nombre de versicles i que l'ordre d'aquests en la versió castellana és distint del de l'original català. Essent, com hem dit, aquest text una peça remarcable en la transmissió manuscrita del *Llibre d'Amic e Amat*, ens ha interessat d'esbrinar-ne les circumstàncies que restaven inexplicades, mitjançant l'estudi directe del manuscrit, els resultats del qual exposarem tot seguit.

L'aparició, en el text, dels versicles tinguts per apòcrifs, que no figuren en cap dels manuscrits medievals catalans, llatins o francesos del *Llibre d'Amic e Amat*, ens va fer pensar que podia derivar del text més antic en què aquells han estat localitzats: el de l'edició de París del 1505, preparada per Jacques Lefèvre d'Étaples. La confrontació d'ambdós textos ens en donà la prova i ens permeté, a més, d'establir una sèrie de particularitats d'aquesta traducció de l'obra lulliana, que resulta, així, feta damunt un text llatí.²

Que el traductor no comptava amb cap altre text que el de Lefèvre,³ ho deixen entendre, en primer lloc, l'aparició, dins la versió castellana, a més dels versicles apòcrifs, d'alguns versicles que canvien, a vegades essencialment, el sentit de l'original català i que són exclusius de l'edició llatina del 1505 i no figuren ni en els manuscrits medievals ni en les edicions més antigues del 1517 i del 1521. N'assenyalarem un cas representatiu:⁴

Madrid, Bibl. Nacional, ms. 74. — Vers. 173: «El amigo cubría su faz e sus ojos que lloraban por el amor e descubría su ánima a su amado, por que sobre él infundiese las dulces plubias de sus gracias.»

Ed. París, 1505. — Vers. 178: «Amicus velabat faciem suam et oculos

1. Lo «*Libre de Amic e Amat*» di Ramon Llull in una versione castigliana inedita del sec. XVI. *BHi*, XLI (1030), 113-125.

2. Prova també aquesta derivació el fet que al v. 15 aparegui entre el text castellà un fragment en llatí anàleg al del corresponent versicle de l'edició del 1505: «Respondió el ave: qué me faze cantar nisi dominus amoris que estima por grand mengua non amores» = «Respondit avis: quid facit me cantare nisi dominus amoris qui reputat sibi ad dedecus non amorem.»

3. Contràriament al que feren, per exemple, els editors de l'edició d'Alcalà de Henares del 1517, que utilitzaren aquell text però el compulsaren i el corregiren amb un altre de més correcte.

4. Transcrivim el text castellà segons l'edició que recensionem i el català medieval segons la del *Blanquerna* de la col·lecció *ENC* (Barcelona 1935-54), feta sobre el ms. hisp. 610, cat. 67 de la Staatsbibliothek de Munic. Accentuem i puntuem el text de l'edició de València del 1521.

suos ob amorem plorantes et detegebat mentem amato suo quo dulces suarum gratiarum infunderet imbres.»

Munic, Staatsbibliothek, ms. cat. 67 (s. XIV). — Vers. 175 : «Torcava l'amich sa cara e sos ulls de plors que sostenia per amor, per ço que no descobrís los languiments que li donava son amat; lo qual dix a son amich per què celava los senyals d'amor als altres amadors, los quals li havia donats per ço que ls enamoràs de honrar ses valors.»

Ed. Alcalá de Henares, 1517. — Vers. 176 : «Tergebat amicus suam faciem et oculos suos amore lachrymantes, et hoc faciebat ut non detergeret languores quos sibi dabat amatus. Tunc dixit ei amatus : — Quare abscondis signa amoris aliis amatoribus, quos tibi dedi, ut facias eos amare meos honores et valores?»

Ed. València, 1521. — Vers. 176 : «Netejaua l'amich sa cara y sos ulls dels plor (sic) que sostenia per amor per ço que no descobrís les llangors que li donaua son amat. Lo qual dix a son amich per què celaua los senyals de amor als altres amadors, los quals li hauia dats per tal que ls enamoràs de honrar ses valors.»

Aquella dependència és demostrada també pel pas al text castellà de tots els errors de sentit i fins d'ortografia propis de la versió llatina editada per Lefèvre, respecte al text original català. Per exemple: el text llatí diu, al vers 80 : «... se non habere cum quo *vas* iniurie et peccati faceret», traduint erròniament el text català : «... no ha ab què faça *ves* ell injúria ni falliment». La versió castellana recull aquest error, que es troba sols al text del 1505, i diu : «... no tener en quien fazer *vaso* de injuria y de pecado». El vers. 190 del text del 1505 és un remaniement de l'original català (núm. 187), que amplia, com en tants d'altres casos als quals ja hem fet referència. És curiós que, en aquest cas, ni el traductor castellà ni l'editor del text català del 1521, que també seguia a vegades l'edició llatina, no encertaren a traduir bé aquesta ampliació :

Ms. 74. — Vers. 185 : «Perseveraba el amigo todo pensatibo y todo enajenado de si, en qué manera sus trabajos pudiesen alcanzar algunos prencipios de las noblezas de su amado que está en si mesmo en altissima bienaventurança e rrecordóse del sol (como está tan alto) así todo se departe por *infinitos* ojos.»

Ms. 67. — Vers. 187 : «Estava l'amich pensiu e enbarbesclat com podien pendre començaments sos treballs, de les noblees de son amat, qui a en si mateix tanta benauyrança.»

Eds. 1505 i 1517. — Vers. 190 : «Persistebat amicus totus cogitabundus et totus abstractus quo pacto labores sui possent aliqua nobilitatum amati sui principia apprehendere qui est in semetipso in altissima beatitudine et recordatus est solem (cum sit tam altus) se totum *infimis* oculis infundere.»

Ed. 1521. — Vers. 188 : «Estaua l'amich pensós en si mateix e torbat com podien pendre començament sos treballs y llangors de les noblees del seu amat qui ha en si mateix tanta benauenturança Y recordà's del sol lo qual com sia tant alt tot se infundex ací bax als ulls *dèbils*.»

La mala lectura del text gòtic fou sens dubte la font d'ambdós errors.

Trobem un cas anàleg al principi del vers 188, agreujat per la defectuosa puntuació que hom li ha donat en l'edició. L'original català diu : «Digues foll : De què's fa *la major* comparació e semblança?...» En el text del 1505 apareix la forma : «Dicas, amoris fatue, de quibus fit *memoria* comparatio et

similitudo?...», que passa al text castellà: «Di, amador sin medida: de qué cosas se faze la memoria comparación e semejança?

La traducció del text llatí del 1505 al castellà no és completa. Trobem al castellà dues llacunes: una que comprèn sis versicles, del 57 al 62 (ed. 1505), i una altra, cinquanta-set, del 290 al 347 (id.). Ignorem el motiu pel qual hom deixà aquests versicles sense traducció. Sembla versemblant de pensar que traduïen d'un exemplar en mal estat. Els versicles 290 a 347 comprenen el foli 92r del text del 1505, en les seves cinc sisenes parts, i tot el verso i tot el recto del foli 93, que acaba exactament amb el vers. 347. Aquestes pàgines podien haver sofert algun defecte important. La numeració al manuscrit no té en compte les llacunes, i va correlativa fins al darrer versicle, que resulta ésser naturalment el 302.⁵

Malgrat que el manuscrit figuri datat l'any 1525, Mn. Bertini creu que pot pertànyer a la segona meitat del segle xv. Ja hem exposat la raó principal que obliga a avançar aquesta datació: la traducció és feta damunt l'edició del 1505. I bé: l'examen del llenguatge de la traducció castellana revela també que pertany a ben entrada la primera meitat del xvi, ultra facilitar algunes dades que permeten de conjecturar sobre el seu autor.

Apareixen al text que comentem característiques pròpies del període preclàssic de la llengua castellana (1474-1525),⁶ derivades del despreniment successiu del llast medieval que encara deixa, en determinats casos, sentir el seu pes: desaparició de l'alternança t/d finals i afermament de les formes amb d (*humildad*, *piEDAD*, passim); substitució de les antigues formes verbals en *-ades*, *-edes*, *-ides* per les corresponents elidides (*podEys*, vers. 53; però *quereis*, *quereys* i *queredes* al vers. 171; vacil·lació vocàlica en mots sovint repetits (*mijor*, vers. 17; *sospiros*, vers. 20; *perfiCIÓN*, vers. 33; *escreuir*, vers. 80; *infenita*, vers. 81; *si mesmo*, vers. 280; *resurición*, vers. 281; etc.); ús indiferenciat de les formes amb article i sense de l'adjectiu possessiu (*el su amado*, vers. 25, 32, passim, *el su querido*, vers. 63, *los mis ojos*, vers. 123; però, *de su amado*, vers. 155, passim).

Hi ha, però, una sèrie de característiques que semblen fixar encara més l'època i el lloc de redacció del text castellà. Al principi del segle xvi eren encara patents les diferències entre la parla de Castella i la d'Aragó. La primera pronunciava la h inicial aspirada, a penes confonia b/v i probablement havia tot just començat a ensordir les sonores z, -s-, g, j. A Aragó, en canvi, era conservada la f inicial, i l'ensordiment de les sonores i la confusió b/v eren més avançats que a Castella. El nostre text presenta exemples de totes aquestes modalitats del dialecte aragonès, bé que no en forma constant, la qual cosa demostra una vegada més el seu caràcter de transició: conservació de f inicial (*façiarriba*, vers. 4; *finche*, però, *inche*, al mateix vers. 5; *fijo*, vers. 14; *fizo*, però *olganças*, al mateix vers. 16; etc.); confusió de sorda i sonora (*fuessen*, *honrasen*, al mateix vers. 298; *críase*, vers. 302; *herejtas*, vers. 288, *relixiosos*, vers. 290; *façiendas*, *conçiència*, *justiçia*, al mateix vers. 202; *nobleza*, vers. 216; etc.). Cal afegir a aquests indicis una marcada irregularitat en el tractament de les líquides (*velde* vers. 23; *ternas*, vers. 8, passim;

5. No han estat assenyalades aquestes llacunes a l'edició.

6. Veg. R. MENÉNDEZ PIDAL, *La lengua en tiempo de los Reyes Católicos (Del retoricismo al humanismo)*. «Cuadernos Hispanoamericanos», V (1950), 9-24; R. LAPESA, *Historia de la Lengua Española*³ (Madrid 1955), 184-192.

peligrinaciones, vers. 211; etc.). Assenyalem també com a característica d'aquest text una freqüent pròtesi de *a* (*amatarle*, *asanarle*, vers. 245; *amerçendearse*, vers. 150).

Capítol a part mereixen els llatínismes. Cal no oblidar que es tracta d'una traducció d'un text llatí, i, per tant, no és estrany que algunes vegades se'n trasllueixi l'estructura, més que més quan sembla feta poc acuradament. Podem assenyalar un bon nombre de llatínismes de lèxic (*pesquisaba*, vers. 13, 27; *perpincos*, vers. 20; *confiante*, vers. 32; *perseverante*, vers. 58; *tronido*, vers. 37; *dulcedumbre*, vers. 57; *curretible*, vers. 28; etc.). En alguns hom pot observar la successiva consolidació de la fonètica llatina als hàbits de la pronunciació vulgar (*defeto*, vers. 203; *ec'ise*, vers. 204; *detratores*, vers. 291; però *digno*, vers. 209; *adquisita*, vers. 243; etc.). En la sintaxi ressalten construccions llatines d'infinitiu (*dezian ser mejor*, vers. 17; *para el ser amado... aber criado al hombre*, vers. 216) i l'abundància de sinònims, típica de la literatura dels inicis de l'humanisme (*ad extinguendum = abatir e apequeñar*, vers. 162; *laborare = trauajar e afanar*, vers. 241; *pulcherrimus florum = la más bella e alindada de todas las flores*, vers. 263; *accendit = es encendido e abrasado*, vers. 264).

Són nombrosos els errors de traducció que semblen provenir de la incomprensió del text llatí o de la poca cura posada en dur-la a terme. N'assenyalarem alguns exemples: vers. 47: «*Amicus morabat solitarius ... interrogauerunt eum quare moraretur solitarius*» = «El amigo moraba solitario ... le preguntaron por qué se moría solitario...»; vers. 52: «*Suspirabat amicus et dicebat: O quid est meus amor? Respondit amatus: Tuus amor sigillum est quod imprimit et sigillat amorem cum hominibus mecum ostendis honorem*» = «Sospiraba el amigo y decía: Qué es mi amor? Rrespondió el amado: Tu amor es sello, que imprime e sella al amor con los ombres demostrándoles mi onor».

Com assenyala Bertini, ignorem qui fou l'autor de la versió castellana que comentem. El manuscrit que la conté forma part d'un conjunt de textos místics d'autors diversos (Gerson, sant Bonaventura, Herph, sant Bernat, etc.) i sembla que prové de la biblioteca del segon comte de Benavente, Rodrigo Alonso de Pimentel. A l'inventari de mitjan segle xv de la llibreria de Benavente⁷ figuren dos manuscrits esmentats com *Amigo amado*. No podem identificar-hi el nostre manuscrit per les raons cronològiques ja exposades. Els Carreras i Artau, en parlar de la present versió del *Llibre d'Amic*,⁸ diuen que pogué ésser patrocinada pel comte de Benavente. Però el fet que hom traduí de l'edició del 1505 i no d'un text medieval, com cal suposar que fossin els esmentats a l'inventari, fa pensar que la traducció degué ésser transcrita d'un manuscrit d'una altra procedència. El probable aragonesisme del traductor, i no l'acostaria a la cort d'Alfons d'Aragó, arquebisbe de Saragossa, a qui Lefèvre d'Étaples dedicava l'any 1516 la seva edició dels *Proverbis* de Lluïl? Per l'Epístola dedicatòria que encapçala aquesta edició sabem que Alfons d'Aragó s'interessava pel lullisme, i cal no oblidar que l'any 1488 Pere de Gui,

7. Publicat per LICINIANO SÁEZ, *Demostración histórica del verdadero valor de todas las monedas que corrian en Castilla durante el reynado del señor Don Enrique III* (Madrid 1796), nota XIII, pàgs. 368 ss., i reproduït per R. BEER, *Handschriftenschatze Spaniens* (Wien 1894), 103-109.

8. *Historia de la Filosofía Española. Filosofía Cristiana de los siglos XIII al XV*, vol. II (Barcelona 1943), 80.

capellà dels Reis Catòlics, establí una càtedra de lullisme a Saragossa i que els seus ensenyaments haurien pogut ésser el germen d'un nucli lullista en aquella ciutat.

L'edició actual del text que comentem no va acompanyada d'aparat crític, puix que el seu editor s'havia proposat únicament de facilitar un text d'estudi. Sols algunes notes brevíssimes i sovint inoperants informen sobre particularitats de la transcripció. Cal lamentar una sèrie d'errors en aquesta, així com en la puntuació, que desvirtuen el sentit del text. Per exemple, al vers. 114, on transcriu *mucha* per *nueba* y *vos* per *dos*: «En un ramo cantaba un ave que daría *mucha* cogitación de amor si alguno le diese *vos*. El amigo dió *vos* al ave...»; al vers. 43, la nova puntuació transforma el sentit primitiu del text: «El amigo llamó a la puerta de su amado con golpes de amor y de speranza. Oya el amado con humildad, piedad, paçiencia, e charidad; los golpes de su amigo abrieron las puertas (de)⁹ deidad e humanidad. Entró el amigo e bió al su amado» = «Amicus pulsauit ostium sui amati ictibus amoris et spei. Audiebat amatus cum humilitate, pietate patientia et charitate ictus sui amici. Aperuerunt portas deitas et humanitas. Intrauit amicus et suum vidit amatum.»

Rosalia GUILLEUMAS

FERNANDO DE HERRERA: *Rimas inéditas*. Editadas por JOSÉ MANUEL BLECUA. Madrid, Instituto Antonio de Nebrija (CSIC), 1948. 254 pàgs. (RFE, Anejo XXXIX.)

La publicació, per J. M. Blecua, de les poesies de Fernando de Herrera copiades al ms. 10159 de la Biblioteca Nacional de Madrid ha plantejat de nou el problema del valor de les antigues edicions d'aquell poeta. Recentment, enfront l'opinió expressada per Blecua al pròleg de la seva edició, Salvatore Battaglia, en un extens article,¹ n'ha exposada una altra d'oposada. Com que sabem que Blecua prepara un nou estudi sobre aquesta qüestió, ens limitarem en la present nota, que apareix amb un gran retard, a donar compte dels termes en què és plantejat el problema.

F. de Herrera publicà en vida una part petita dels seus poemes. En la *Relación de la guerra de Cipro* (1572) figura la cèlebre cançó a la victòria de Lepant; en les *Anotaciones a las Obras de Garcilaso de la Vega* (1580) inclogué alguns sonets, algunes traduccions i versos isolats i una ègloga en llaor de Garcilaso; finalment, el 1582 aparegueren *Algunas obras de Fernando de Herrera*, pràcticament l'únic recull de versos que publicà en vida, que conté l'*Ègloga venatoria*, cinc cançons, set elegies i setanta-vuit sonets. Des d'aleshores fins a la seva mort, el 1597, no publicà més versos. El 1619 fou impresa a Sevilla una edició titulada *Versos de Fernando de Herrera emendados i divididos por él en tres libros*, preparada pel poeta-pintor Francisco Pacheco, en la qual figuren tres-cents vuit sonets, trenta-tres elegies, disset cançons, quatre sextines i dues estances. Totes les obres contingudes en l'edició de 1582, llevat dos sonets i l'*Ègloga venatoria*, foren incloses en l'edició Pacheco, però amb

9. El *de* entre parèntesis és un afegit de l'editor.

1. *Per il testo di Fernando de Herrera*, FR. I (1954), 51-88.